

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(47+57)73) «1939/1945»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-38-82-89>

Інна Ніколіна

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: inna.nikolina@vspu.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4969-5929>
Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3659867/inna-nikolina/>

Тетяна Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: tmelnychuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-142X>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3354965/tetiana-melnychuk/>

Володимир Очеретяний

Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного
університету,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: otcheret27@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1774-3500>
ResearcherID: H-3229-2017 (<https://publons.com/researcher/2114028/>)

Ленд-ліз у структурі радянсько-американських відносин

Анотація. Метою статті є спроба об'єктивного встановлення ролі ленд-лізу в наданні військово-економічної допомоги Радянському Союзу та з'ясування питання щодо врегулювання розрахунків по цій програмі. Адже проблема надходження та подальшого використання СРСР військової техніки, устаткування, сировини тощо, особливо в роки повоєнного протистояння і Холодної війни, була в епіцентрі надання різних оцінок цієї допомоги в справі перемоги над Третім рейхом і його союзниками. Урегулювання питання про повернення техніки та виплати кредитних позик за програмою підтримки Радянського Союзу після закінчення Другої світової війни також потребує об'єктивного висвітлення. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів: історизму, науковості, верифікації та системного підходу в аналізі історичних процесів, що розглядаються. Ефективними виявилися такі спеціальні історичні методи, що створили необхідні умови для неупередженого висвітлення поставлених завдань, як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, описовий, історико-системний. **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що здійснено спробу комплексного аналізу історіографічних наративів для розробки теми ролі ленд-лізу та виплати боргу по цій програмі допомоги, яку тоталітарна модель намагалась спотворити. Дослідники спробували проаналізувати теоретичні аспекти та надали матеріал про формування Радянським Союзом репутації «непереможності», а також висвітлили зміну історичних стереотипів. **Висновки.** Аналіз історіографічної та джерельної бази проблеми дослідження показав, наскільки суперечливими були принципові розбіжності в позиціях та судженнях про роль ленд-лізу для Радянського Союзу, який перетворився на плацдарм, з якого розпочалося звільнення Європи. Перемога була досягнута спільними зусиллями і тому вкрай необхідно давати правдиву об'єктивну оцінку подіям того часу. В умовах післявоєнного назрівання нового конфлікту і формування біполярного світу між СРСР і США кошти та невикористана техніка, та обладнання повною мірою не були повернуті до Штатів, як це передбачалося за програмою допомоги, через постійні торги Радянського Союзу та зриви виплат.

Ключові слова: Друга світова війна, заборгованість, виплати, кредит, ленд-ліз, поставки в СРСР.

Постановка проблеми. Роль ленд-лізу для СРСР та інших учасників Другої світової війни – це те, що допомогло належно відповісти і вистояти, це приклад співпраці країн антигітлерівської коаліції проти злочинної ідеології. США унеможливив виникнення нового європейського порядку, надавши країнам, які воювали з антигітлерівською коаліцією, допомогу

технікою, зброєю та сировиною. Актуальним є висвітлення проблеми щодо заборгованості за програмою ленд-ліз після закінчення Другої світової війни та її виплати.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Останніми роками з'явилося чимало наукових праць, присвячених історії надання допомоги СРСР по програмі ленд-ліз, але засекреченість архівних справ та післявоєнне протистояння колишніх союзників у боротьбі з нацистською Німеччиною залишає ще багато запитань без відповідей. Так, роль ленд-лізу для СРСР з'ясували А. В. Гончаренко [Гончаренко, 2017], І. І. Ніколіна та О. В. Вознюк [Ніколіна І., 2020], М. П. Пархитько [Пархитько, 2015], Р. Пилявець [Пилявець, 2011], О. А. Фрадинський [Фрадинський, 2013; Фрадинський, 2018], Я. Шульман [Шульман, 2019]. Питаннями про виплати кредитних позик і про повернення техніки за програмою ленд-ліз займався, зокрема, І. Ю. Михайлов [Михайлов, 2015] та ін.

Мета статті. Спроба об'єктивного встановлення ролі ленд-лізу в наданні військово-економічної допомоги Радянському Союзу та з'ясування питання з врегулювання розрахунків по зазначеній програмі допомоги в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 21 серпня 1945 р. президентом США Г. Труменом оголошено, що з 20 вересня 1945 р. припиняється дія закону «An Act to Promote the Defense of the United States» (про ленд-ліз), який прийнятий Конгресом США 11 березня 1941 р. Після цього у Сполучених Штатах підраховали заборгованості і виставили рахунки країнам-отримувачам [Барановська, 2011 : 13].

Однак уже виготовлені матеріали ще продовжували доставляти в Європу, а 15 жовтня 1945 р. підписано економічну нафто- чи трубопровідну угоду з СРСР для оплати замовленого товару, котрий ще не поступив у країну. За нею Радянському Союзу надавалося право зі списків, які додавалися до Угоди, відібрати обладнання та матеріали на загальну суму 240,2 млн дол., які планувалося доставити до 1947 р. Проценти по кредиту були встановлені в розмірі 23,8 % річних, які нараховувалися з 1 червня 1946 р. і мали виплачуватися щорічно, починаючи з 1 червня 1947 р. Кредит СРСР повинен бути погашений впродовж тридцяти років, тобто до 1975 р. [Личный...].

Важливим аспектом для розкриття значення ленд-лізу, безперечно, є підсумкова вартість усіх завезених товарів, яка допоможе з'ясувати роль сировинних та військово-технологічних поставок зі США у перемозі СРСР. Зауважимо, що єдиного та точного підрахунку сум цієї допомоги немає, однак спробуємо розібратися. Розпочнемо із газети «Правда», яка була однією з головних періодичних видань країни того часу. Зокрема, на її сторінках 1 березня 1944 р. опубліковано дані, про те що ленд-ліз становив 3,5 % від загального радянського виробництва [Гапонов, 2015 : 7]. Безперечно, дані явно занижені, але ця цифра стала домінуючою для всієї радянської літератури, в якій радянські історики зазначали ті ж «міфічні 3,5 %». До того ж сам факт, що радянська пропаганда допустила появу відповідної інформації на шпальтах провідної державної газети, є нічим іншим, як прийняття політичною верхівкою того, що без допомоги союзників війна тривала б довше, а перебіг її був би важчим для СРСР.

Іншу думку, яка була вже з незначним відхиленням від норми, встановленої в СРСР, висловив голова Держплану М. А. Вознесенський у 1948 р., змінивши 3,5 % на 4 %. Крім того, він вперше вказав і суму 11 млрд дол., що є найбільшою із вказаних у радянській історіографії [Вознесенский, 1947 : 189–190].

Схожої думки дотримувався політичний діяч, Голова Ради Міністрів СРСР у 1985–1990 рр. М. І. Рижков, який вказував суму в 11,3 млрд дол. [Рыжков, 2015 : 35,46]. До 11,319 млрд дол. потрібно додати ще 1,693 млрд дол. від Великої Британії та 200 млн дол. від Канади. Отже, загальна сума становить 13,212 млрд дол. [Бутенина, 2004 : 39].

До речі, Примаков Е. М. у своїй публікації зазначає, що М. І. Рижков також вказував, що загальний об'єм поставок складає 13,2 млрд дол., або приблизно 7 % вітчизняного промислового виробництва [Примаков, 2015 : 51].

Зі свого боку, М. П. Пархитько вказує, що за 1941–1945 рр. СРСР отримав від США 16,7 млн т на суму 9,6 млрд дол. із Великобританії до вересня 1945 р. були доставлені озброєння і матеріали на 318 млн фунт. стерл., що складало 15 % загальної допомоги, з Канади з 1943 р. допомога оцінювалась ним в обсязі 167,3 млн канадських дол. (6,7 % від загальної суми допомоги) [Пархитько, 2015 : 60].

Деякі західні дослідники взагалі стверджують, що допомога СРСР від країн Заходу дорівнювала близько 19 млрд дол. [Ленд-ліз, 2020].

У вартісному виразі на програму ленд-ліз (за період її дії) витрати складали близько 46 млрд дол. США, що перевищило 50 % експорту країни та прирівнювалось до 13 % усіх військових витрат США [Гончаренко, 2017 : 83; Фрадинський, 2013 : 128].

У публікації Р. Пилявця зазначено, що загальна сума ленд-лізу складала 50,1 млрд дол., що на 2008 рік становило 610 млрд дол., з них на СРСР витрачено

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(47+57)73) «1939/1945»

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-38-82-89>

Інна Ніколіна

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: inna.nikolina@vspu.edu.ua
ORCID : <https://orcid.org/0000-0002-4969-5929>
Researcher ID: <https://publons.com/researcher/3659867/inna-nikolina/>

Тетяна Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: tmelnychuk@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6814-142X>
ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3354965/tetiana-melnychuk/>

Володимир Очеретяний

Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського національного
університету,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: otcheret27@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1774-3500>
ResearcherID: H-3229-2017 (<https://publons.com/researcher/2114028/>)

Ленд-ліз у структурі радянсько-американських відносин

Анотація. Метою статті є спроба об'єктивного встановлення ролі ленд-лізу в наданні військово-економічної допомоги Радянському Союзу та з'ясування питання щодо врегулювання розрахунків по цій програмі. Адже проблема надходження та подальшого використання СРСР військової техніки, устаткування, сировини тощо, особливо в роки повоєнного протистояння і Холодної війни, була в епіцентрі надання різних оцінок цієї допомоги в справі перемоги над Третім рейхом і його союзниками. Урегулювання питання про повернення техніки та виплати кредитних позик за програмою підтримки Радянського Союзу після закінчення Другої світової війни також потребує об'єктивного висвітлення. **Методологія дослідження** ґрунтується на використанні загальнонаукових принципів: історизму, науковості, верифікації та системного підходу в аналізі історичних процесів, що розглядаються. Ефективними виявилися такі спеціальні історичні методи, що створили необхідні умови для неупередженого висвітлення поставлених завдань, як проблемно-хронологічний, порівняльно-історичний, описовий, історико-системний. **Наукова новизна дослідження** полягає в тому, що здійснено спробу комплексного аналізу історіографічних наративів для розробки теми ролі ленд-лізу та виплати боргу по цій програмі допомоги, яку тоталітарна модель намагалась спотворити. Дослідники спробували проаналізувати теоретичні аспекти та надали матеріал про формування Радянським Союзом репутації «непереможності», а також висвітлили зміну історичних стереотипів. **Висновки.** Аналіз історіографічної та джерельної бази проблеми дослідження показав, наскільки суперечливими були принципові розбіжності в позиціях та судженнях про роль ленд-лізу для Радянського Союзу, який перетворився на плацдарм, з якого розпочалося звільнення Європи. Перемога була досягнута спільними зусиллями і тому вкрай необхідно давати правдиву об'єктивну оцінку подіям того часу. В умовах післявоєнного назрівання нового конфлікту і формування біполярного світу між СРСР і США кошти та невикористана техніка, та обладнання повною мірою не були повернуті до Штатів, як це передбачалося за програмою допомоги, через постійні торги Радянського Союзу та зриви виплат.

Ключові слова: Друга світова війна, заборгованість, виплати, кредит, ленд-ліз, поставки в СРСР.

Постановка проблеми. Роль ленд-лізу для СРСР та інших учасників Другої світової війни – це те, що допомогло належно відповісти і вистояти, це приклад співпраці країн антигітлерівської коаліції проти злочинної ідеології. США унеможливив виникнення нового європейського порядку, надавши країнам, які воювали з антигітлерівською коаліцією, допомогу

технікою, зброєю та сировиною. Актуальним є висвітлення проблеми щодо заборгованості за програмою ленд-ліз після закінчення Другої світової війни та її виплати.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Останніми роками з'явилося чимало наукових праць, присвячених історії надання допомоги СРСР по програмі ленд-ліз, але засекреченість архівних справ та післявоєнне протистояння колишніх союзників у боротьбі з нацистською Німеччиною залишає ще багато запитань без відповідей. Так, роль ленд-лізу для СРСР з'ясували А. В. Гончаренко [Гончаренко, 2017], І. І. Ніколіна та О. В. Вознюк [Ніколіна І., 2020], М. П. Пархитко [Пархитко, 2015], Р. Пилявець [Пилявець, 2011], О. А. Фрадинський [Фрадинський, 2013; Фрадинський, 2018], Я. Шульман [Шульман, 2019]. Питаннями про виплати кредитних позик і про повернення техніки за програмою ленд-ліз займався, зокрема, І. Ю. Михайлов [Михайлов, 2015] та ін.

Мета статті. Спроба об'єктивного встановлення ролі ленд-лізу в наданні військово-економічної допомоги Радянському Союзу та з'ясування питання з врегулювання розрахунків по зазначеній програмі допомоги в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. 21 серпня 1945 р. президентом США Г. Труменом оголошено, що з 20 вересня 1945 р. припиняється дія закону «An Act to Promote the Defense of the United States» (про ленд-ліз), який прийнятий Конгресом США 11 березня 1941 р. Після цього у Сполучених Штатах підраховали заборгованості і виставили рахунки країнам-отримувачам [Барановська, 2011 : 13].

Однак уже виготовлені матеріали ще продовжували доставляти в Європу, а 15 жовтня 1945 р. підписано економічну нафто- чи трубопровідну угоду з СРСР для оплати замовленого товару, котрий ще не поступив у країну. За нею Радянському Союзу надавалося право зі списків, які додавалися до Угоди, відібрати обладнання та матеріали на загальну суму 240,2 млн дол., які планувалося доставити до 1947 р. Проценти по кредиту були встановлені в розмірі 23,8 % річних, які нараховувалися з 1 червня 1946 р. і мали виплачуватися щорічно, починаючи з 1 червня 1947 р. Кредит СРСР повинен бути погашений впродовж тридцяти років, тобто до 1975 р. [Личный...].

Важливим аспектом для розкриття значення ленд-лізу, безперечно, є підсумкова вартість усіх завезених товарів, яка допоможе з'ясувати роль сировинних та військово-технологічних поставок зі США у перемозі СРСР. Зауважимо, що єдиного та точного підрахунку сум цієї допомоги немає, однак спробуємо розібратися. Розпочнемо із газети «Правда», яка була однією з головних періодичних видань країни того часу. Зокрема, на її сторінках 1 березня 1944 р. опубліковано дані, про те що ленд-ліз становив 3,5 % від загального радянського виробництва [Гапонов, 2015 : 7]. Безперечно, дані явно занижені, але ця цифра стала домінуючою для всієї радянської літератури, в якій радянські історики зазначали ті ж «міфічні 3,5 %». До того ж сам факт, що радянська пропаганда допустила появу відповідної інформації на шпальтах провідної державної газети, є нічим іншим, як прийняття політичною верхівкою того, що без допомоги союзників війна тривала б довше, а перебіг її був би важчим для СРСР.

Іншу думку, яка була вже з незначним відхиленням від норми, встановленої в СРСР, висловив голова Держплану М. А. Вознесенський у 1948 р., змінивши 3,5 % на 4 %. Крім того, він вперше вказав і суму 11 млрд дол., що є найбільшою із вказаних у радянській історіографії [Вознесенский, 1947 : 189–190].

Схожої думки дотримувався політичний діяч, Голова Ради Міністрів СРСР у 1985–1990 рр. М. І. Рижков, який вказував суму в 11,3 млрд дол. [Рыжков, 2015 : 35,46]. До 11,319 млрд дол. потрібно додати ще 1,693 млрд дол. від Великої Британії та 200 млн дол. від Канади. Отже, загальна сума становить 13,212 млрд дол. [Бутенина, 2004 : 39].

До речі, Примаков Е. М. у своїй публікації зазначає, що М. І. Рижков також вказував, що загальний об'єм поставок складає 13,2 млрд дол., або приблизно 7 % вітчизняного промислового виробництва [Примаков, 2015 : 51].

Зі свого боку, М. П. Пархитко вказує, що за 1941–1945 рр. СРСР отримав від США 16,7 млн т на суму 9,6 млрд дол. із Великої Британії до вересня 1945 р. були доставлені озброєння і матеріали на 318 млн фунт. стерл., що складало 15 % загальної допомоги, з Канади з 1943 р. допомога оцінювалась ним в обсязі 167,3 млн канадських дол. (6,7 % від загальної суми допомоги) [Пархитко, 2015 : 60].

Деякі західні дослідники взагалі стверджують, що допомога СРСР від країн Заходу дорівнювала близько 19 млрд дол. [Ленд-ліз, 2020].

У вартісному виразі на програму ленд-ліз (за період її дії) витрати складали близько 46 млрд дол. США, що перевищило 50 % експорту країни та прирівнювалось до 13 % усіх військових витрат США [Гончаренко, 2017 : 83; Фрадинський, 2013 : 128].

У публікації Р. Пилявця зазначено, що загальна сума ленд-лізу складала 50,1 млрд дол., що на 2008 рік становило 610 млрд дол., з них на СРСР витрачено

11,3 млрд. дол. [Пилявець, 2011 : 728]. Ці дані підтверджують М. Барановська та І. І. Дахно, уточнюючи, що 50,2 млрд доларів – це за тодішніми цінами, а за цінами 2010 року – це майже 780 млрд дол. Вони ж вказують дещо нижчу суму витрат на СРСР – 9,8 млрд дол. [Барановська, 2011 : 12].

Цікавим фактом є те, що за цінами 2015 року, вартість поставок ленд-лізу для СРСР прирівнюється до 160 млрд дол., хоча і ця сума є ефемерною. Тенденції в сучасній російській історіографії, які спрямовані на підтвердження колишніх міфів, зростають. Так, у праці К. Г. Ачміза зазначається, що продовольство по ленд-лізу прирівнювалося лише до 2,8 % від заготовок зерна в СРСР у воєнний період. Автор ще раз наголошує на незначущості постачань і вказує ту 4 % суму військової допомоги від усїєї військової продукції, що виготовлялась у країні [Ачмиз, 2006 : 49].

Названі «2,8%» є нічим іншим, як знівелювання ролі допомоги, яка ґрунтується на тому, що союзники надали СРСР так мало, і він все-таки вистояв і переміг, перебуваючи в ізоляції. Все ж, певно, К. Г. Ачміз, не взяв до уваги той момент, що матеріально-технічна допомога не повинна була перевищити або ж хоча б наблизитися до рівня виробництва в державі, яка отримує допомогу, адже це вказуватиме на її виробничий суцільний крах. Допомога була націлена на стабілізацію економічного виробництва, а не на її формування.

І. М. Іл'їнський у своїй праці показово демонструє сучасні процеси в домінантній російській історіографії. Зокрема, він зазначає, що війна є результатом дій англійців, СРСР пережив економічне чудо в 1930 рр., Велика Британія була на грані капітуляції в травні 1940 р., Сполучені Штати перетворили перемогу над Німеччиною у свій триумф, а 40 % американців, на основі опитування, не знають, що СРСР воював проти А. Гітлера. Що ж до Франції, то вона взагалі капітулювала [Ільїнський, 2010 : 7]. Останні тези вказують на незначну роль союзників у Другій світовій війні, тобто роль ленд-лізу та значення Другого фронту нівелюються. Фактично автор знову вибудовує ті міфи, за якими історія вибудовувалася в радянські часи.

Так чи інакше, але загальна сума постачань по ленд-лізу від США, яка вказує на значення американської допомоги, коливається від 9,6 млрд дол. до 13,2 млрд дол. Ця сума, яка вибудовує і відсоткове співвідношення щодо радянського виробництва, коливається від 3,5 % до 7 %. Зауважимо, що усі ці цифри безпосередньо залежать від ідеологічної платформи, яка сповідується конкретним науковцем.

Та частина, яка формує історіографічну базу на сучасному етапі на заниженні або й відкиданні значення ленд-лізу, протиставляється альтернативній. Так, зі слів маршала Радянського Союзу Г. Жукова, у конфіденційній бесіді з письменником К. Симоновим, записаною службою прослуховування КДБ і відображеною в записці голови КДБ СРСР В. Е. Семичастного, на ім'я М. С. Хрущова в червні 1963 р. звучало: «Ось зараз кажуть, що союзники ніколи не допомагали нам. Але не варто заперечувати той факт, що американці переправляли нам стільки матеріалів, без яких ми би не зуміли сформувані свої резерви та вести війну. У нас не було вибухівки, пороху. Американці виручили нас з порохом, вибухівкою. А скільки вони переправляли нам листової сталі. Могли би ми налагодити виробництво танків, якби не американська допомога. А зараз кажуть, що у нас всього було вдосталь» [Фрадинський, 2013 : 131].

Дійсно, значення ленд-лізу важко переоцінити, оскільки, для прикладу, виробництво у СРСР бензину для літаків та автомобілів було незначним напередодні війни. Показово, що від загальної ваги у 186 144 тис. т перших американських вантажних поставок, відправлених до СРСР з 22 липня 1941 р. до 30 вересня 1941 р., переважали нафтопродукти, що складало приблизно 78,4 % (145 996 тис. т) [Косторниченко, 2005 : 143]. Фактично, змішуючи власне паливо із імпортом, виходила суміш, котра використовувалася для іноземних літаків. Вважається, що США і Британська імперія надали понад 18 % авіабензину, використаного за роки війни радянською авіацією [Бігун, 2016 : 116].

Загалом за системою ленд-лізу СРСР отримав близько 2,3 млн т – автомашин; 1,2 млн т – машин та обладнання; 0,5 млн т – залізничного рухомого складу; 3,6 млн т – металу для авіабудування та залізничних рейок; 4,5 млн т – продуктів харчування; 1,4 млн т – хімічної сировини та вибухових речовин. У вартісному виразі витрати на ленд-ліз за період його дії дорівнювали близько 46 млрд дол., що становило 13 % усіх військових витрат США та перевищило 50 % експорту країни [Фрадинський, 2013 : 128].

У цінах же 1941–1945 років продуктів харчування в Радянський Союз із США доставлено на суму близько 1,5 млрд дол. США, або 7,97 млрд руб. І тут потрібно не забувати про гуманітарний аспект продовольчої програми ленд-лізу, завдяки якій врятовано від голоду мільйони життів [Фрадинський, 2018 : 92].

Визнаючи значимість ленд-лізу, під час Ялтинської конференції у лютому 1945 р., Й. Сталін зазначив, що ленд-ліз – дієве вкладення Ф. Рузвельта у створення антигітлерівської коаліції. А у посланні Й. Сталіна президенту США Г. Трумену від 11 червня 1945 року

вказувалось, що ця Угода, на основі якої США впродовж всієї війни в Європі постачали СРСР в порядку ленд-лізу озброєння, стратегічні матеріали і продовольство, зіграла величезну роль і значною мірою сприяла успішному завершенню війни [Шульман, 2019].

У період же холодної війни керівництво СРСР не давало об'єктивної оцінки ленд-лізу і замовчувало всіляко його вплив на здатність країни вистояти і перемогти у війні з нацистською Німеччиною. Умисне заниження ролі, яку зіграла матеріально-технічна допомога з США, пов'язано, безперечно, з ідеологічними аспектами. Це відомий міф про економічну перемогу соціалізму у Другій світовій, в якій відстоювалась ідея про панівну силу радянської економіки над західною, лише у 1985 р. отримав адекватне пояснення.

Іншими, не менш важливими складниками зовнішньополітичних відносин у післявоєнний період стали урегулювання питань стосовно ленд-лізу, а саме: повернення невикористаної техніки та виплати кредитних позик. Згідно з законом про ленд-ліз розрахунок мав відбуватися на таких умовах: поставлені матеріали (автомобілі, військова техніка, устаткування, боєприпаси, сировина, продовольство тощо) використані, втрачені або знищені в ході війни уже не оплачувались; поставлене майно, що залишилося і придатне для використання в цивільних цілях, потрібно оплатити повністю або частково на основі довгострокових кредитів, наданих Сполученими Штатами; уряд США мав право вимагати в разі зацікавленості незруйновані і невтрачені техніку і обладнання, що збереглися у країні-одержувача [Федько, 2018; Шульман, 2019].

Відповідно до цих умов уряд США укладав угоди із союзними країнами. Кожна держава, яка підписала цю угоду, мала надати фінансовий звіт. Крім цього, країни-лізингоотримувачі зобов'язувалися сприяти захисту Сполучених Штатів і надавати їм допомогу матеріалами, які були у них, а також надавати інформацію і послуги.

На початку вересня 1945 року США відправили вимогу до всіх держав, які перебували під дією ленд-лізу, провести інвентаризацію і надати детальний перелік усіх матеріалів та техніки. Упродовж 15 років після закінчення війни більшість країн, що отримували американську допомогу, заключили згоду з Вашингтоном про часткове погашення боргів по ленд-лізу. Конгрес погодився надати знижку на цей борг у розмірі 90 % [Михайлов, 2015 : 2].

СРСР відмовилося, посилаючись на 7 пункт Закону про ленд-ліз, який американці не виконали, адже оплати всіх поставок повинні відбуватися за допомогою кредитів США. Натомість адміністрація США відмовилася надати СРСР кредит на суму 1 млрд дол.

Для СРСР спочатку в США нарахували 2,6 млрд дол., але до перемовин 1948 р. цю суму зменшили вдвічі з відтермінуванням у виплатах на 30 років понад 2,3 % річних. У 1948 р. зазначену суму американська сторона зменшила до 1000 млн дол. США, а в 1951 р. – до 800 млн дол., проте радянська сторона погоджувалася сплатити тільки 300 млн дол.

Що стосується ставлення Радянського Союзу до проблеми заборгованості за програмою ленд-лізу, то після закінчення Другої світової війни у рахунок оплати боргів на умовах зворотного ленд-лізу СРСР направив до США марганцеву та хромовану руду, повернув частину отриманих бойових і торговельних суден, цивільного і військового автотранспорту, деревину. Необхідно зазначити, що СРСР навіть односторонньо оцінив свій борг перед США у 170 млн дол. та погодився його виплатити.

У травні 1972 р. президент США Р. Ніксон, перебуваючи у Москві з офіційним візитом, у результаті перемовин з тодішнім керівником СРСР Л. Брежнєвом підписали документ про основи радянсько-американських взаємин. А 18 жовтня 1972 р. у Вашингтоні уклали двосторонню угоду про погашення боргу за ленд-лізом. За нею СРСР зобов'язувався до 2001 р. виплатити США 722 млн дол., включно відсотки. Але в наступному році відносини між країнами ще більше загострилися, а із запровадженням у 1974 р. у США поправки Джексона-Веніка щодо СРСР, останній взагалі призупинив погашення боргу. Радянська сторона пояснила це тим, що американська не виконує договір від 18 жовтня 1972 р., за яким Штати повинні страхувати торгові операції, експортно-імпорتنі кредити та створювати сприятливі умови в торгівлі та інші гарантії. Зауважимо, що СРСР все ж виплатив 48 млн дол. трьома траншами: 12 млн дол. – 18 жовтня 1972 р., 24 млн дол. – 1 липня 1973 р., 12 млн дол. – 1 липня 1975 р.

Лише в червні 1990 р. М. Горбачов і Дж. Буш старший домовились, що СРСР виплатить 674 млн дол. до 2030 р.

Після розпаду СРСР борг переоформився на його правонаступницю – Російську Федерацію, яка з колишніми республіками підписала двосторонні угоди про «нульовий варіант». За ними колишні республіки СРСР відмовлялися від частки активів СРСР, а РФ брала на себе всі борги СРСР. Борги розділили на урядові борги (Паризький клуб) і борги банкам (Лондонський клуб). Конгрес США, котрий «пробачив» борги Великій Британії та іншим учасникам ленд-лізу, навіть у 2001 році не прийняв закон про скасування заборгованості Росії. Борг США по ленд-лізу остаточно виплачений і закритий в рамках розрахунку з Паризьким клубом 21 серпня 2006 р. [Скільки].

.....
Так, американці поставили товарів на 11 млрд (у перерахуванні на курс 2015 року це близько 160 млрд), а відшкодували їм тільки 722 млн — 0,4 % від загальної суми поставок [Як Рузвельт].

Отож аналіз історіографічної та джерельної бази проблеми дослідження показав, наскільки суперечливими були принципові розбіжності в позиціях та судженнях про роль ленд-лізу для Радянського Союзу, який перетворився на плацдарм, з якого розпочалося звільнення Європи. Перемога була досягнута спільними зусиллями і тому вкрай необхідно давати правдиву об'єктивну оцінку подіям того часу.

В умовах післявоєнного назрівання нового конфлікту і формування біполярного світу між СРСР та США кошти та невикористана техніка і обладнання не повністю були повернуті до Штатів, як це передбачалося за програмою допомоги через постійні торги Радянського Союзу та зриви виплат.

Подяка. Висловлюємо щиру вдячність працівникам бібліотек за сприяння у підготовці статті, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Ачмиз, К. Г.** (2006). Подвиг народа-победителя в Великой Отечественной войне (полемические заметки). *Вестник Адыгейского государственного университета*, (3), 45–49.
- Барановська, В. М., & Дахно, І. І.** (2011). Деякі аспекти ленд-лізу. *Економіка та держава*, 12, 10–14.
- Бігун, І., Бутко, С., Вятрович, В., Галушко, К., Горобець, С., Громенко, С. et al.** (2016). *Війна і міф. Невідома Друга світова*. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 272 с.
- Бутенина, Н. В.** (2004). *Ленд-лиз: сделка века*. Москва: ГУ ВШЭ, 312 с.
- Вознесенский, Н. А.** (1947). *Военная экономика СССР в период Отечественной войны*. Москва: ОГИЗ – Госполитиздат, 190 с.
- Гапонов, О. И., Строева, Н. А.** (2015) Современные оценки значения ленд-лиза в истории Второй мировой войны. *Территория науки*, 4, С. 7–11.
- Гончаренко, А. В.** (2017). Американська політика ленд-лізу як форма військово-економічної допомоги СРСР під час Другої світової війни. *Сумська старовина*, 51, 77–87.
- Ильинский, И. М.** (2010). Это наша Победа. Точка. *Знание. Понимание. Умение*, 2, С. 3–14.
- Косторниченко, В. Н.** (2005). Нефть в системе ленд-лиза: нефтяной союз СССР и США в годы Второй мировой войны. *Экономическая история. Обзорение*, (11), 142–47.
- Ленд-ліз – це зброя перемоги.** (2020). URL: <http://sof.mil.gov.ua/news/159-lend-liz-ce-zbroya-peremogi>.
- Личный архив А. Н. Яковлева.** Фонд А. Н. Яковлева. Советско-американские отношения. 1949–1952. Документ № 117. *Справка МИД СССР и МВТ СССР по соглашению между СССР и США от 15 октября 1945 г. о распоряжении ленд-лизскими поставками, имеющимися в наличии или находящимися в процессе приобретения в США 7.06.1951.* URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/72105>.
- Михайлов, И. Ю.** (2015). Экономико-военное сотрудничество СССР и Западных держав в годы ВОВ в рамках ленд-лиза. *Конференция «Ломоносов 2015»: тезисы* (сс.1–3). Москва. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2015/data/7084/uid66547_report.pdf.
- Ніколіна, І. І., Вознюк, О. В.** (2020). Обсяги лізингових поставчань Радянському Союзу в роки Другої світової війни. *Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія*, 32, 74–81. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-74-81>.
- Пархитько, Н. П.** (2015). Победа стран антигитлеровской коалиции. Фактор ленд-лиза. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Международные отношения* (2), 57–66.
- Пилявець, Р.** (2011). Ленд-ліз для СРСР (1941–1945 рр.): значення союзницької допомоги Радянському Союзу для здобуття спільної перемоги над Німеччиною і країнами ОСІ. *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)*: матеріали міжнародної наукової конференції (сс. 728–737). Київ.
- Примаков, Е. М.** (2015) Правда о ленд-лизе. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, 3, С.48–51.
- Рыжков, Н. И.** (2015) Фактор ленд-лиза. *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право*, 3, 34–47.
- Скільки мільярдів Росія заплатила США за допомогу у великій вітчизняній.** URL: <https://uamgguru.ru/cikavi-fakti/6301-skilki-miljardiv-rosija-zaplatila-ssha-za-dopomogu.html>.
- Федько, В.** (2018). За поставки по ленд-лізу Росія не розраховалася і досі! *Народний оглядач*. URL: <https://www.ar25.org/article/za-postavky-po-lend-lizu-rosiya-ne-rozrahuvalasya-i-dosi.html>.

Фрадинський, О. А. (2013). Ленд-ліз в СРСР як форма військово-економічної співпраці країн-союзників у II світовій війні. *Історія торгівлі, податків та мита*, 1(7), 122–131.

Фрадинський, О. А. (2018). Ленд-ліз у СРСР: продовольча компонента. *Історія торгівлі, податків та мита*, 1–2 (17–18), 81–94. DOI <https://doi.org/10.32836/2309-7205-2018-1-2-17-18-7>.

Шульман, Я. (2019). Ленд-ліз – ключ к победе союзников во Второй мировой войне. *Мастерская*. URL: <https://club.berkovich-zametki.com/?p=44426>.

Як Рузвельт поливав Сталіна зі шланга. URL: <https://usmg.com.ua/yak-ruzvelt-polyvav-stalina-zi-shlanha/>.

Инна Николаина

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Татьяна Мельничук

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Владимир Очеретяный

Винницкий учебно-научный институт экономики Западноукраинского национального
университета,
кандидат исторических наук, доцент (Украина)

Ленд-лиз в структуре советско-американских отношений

Аннотация. *Целью статьи* является попытка объективного установления роли ленд-лиза в оказании военно-экономической помощи Советскому Союзу и установление вопроса по урегулированию расчетов по этой программе. Ведь проблема поступления и последующего использования СССР военной техники, оборудования, сырья и т.п., особенно в годы послевоенного противостояния и Холодной войны, была в эпицентре предоставления различных оценок этой помощи по победе над Третьим рейхом и его союзниками. Урегулирование вопроса возврата техники и выплаты кредитных ссуд по программе поддержки Советского Союза после окончания Второй мировой войны также требует объективного освещения. **Методология исследования** основывается на использовании общенаучных принципов: историзма, научности, верификации и системного подхода в анализе рассматриваемых исторических процессов. Эффективными оказались такие специальные исторические методы, которые создали необходимые условия для беспристрастного освещения поставленных задач, как проблемно-хронологический, сравнительно-исторический, описательный, историко-системный. **Научная новизна исследования** заключается в том, что предпринята попытка комплексного анализа историографических нарративов для комплексной разработки темы роли ленд-лиза и выплаты долга по этой программе помощи, которую тоталитарная модель пыталась исказить. Исследователи пытались проанализировать теоретические аспекты и предоставили материал по формированию Советским Союзом репутации «непобедимости», а также осветили изменение исторических стереотипов. **Выводы.** Анализ историографической и источниковой базы проблемы исследования показал, насколько противоречивыми были принципиальные разногласия в позициях и суждениях о роли ленд-лиза для Советского Союза, превратившегося в плацдарм, с которого началось освобождение Европы. Победа была достигнута совместными усилиями, и поэтому необходимо давать правдивую объективную оценку событиям того времени.

В условиях послевоенного назревания нового конфликта и формирования биполярного мира между СССР и США средства, неиспользованная техника и оборудование в полной мере не были возвращены в Штаты, как это предполагалось по программе помощи, через постоянные торги Советского Союза и срывы выплат.

Ключевые слова: Вторая мировая война, задолженность, выплаты, кредит, ленд-лиз, поставки в СССР.

Inna I. Nikolina

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Tetiana A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Volodymyr V. Ocheretianyi

Vinnitsia Institute of Economics West Ukrainian National University,
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

Lend-Lease in the Structure of Soviet-American Relations

Abstract. *The purpose of the article is to try to objectively establish the role of Lend-Lease in providing military and economic assistance to the Soviet Union and to clarify the settlement issue under this program. The problem of receipt and further use of military equipment, facilities, raw materials, etc., especially during the post-war confrontation and the Cold War, was at the epicenter of various assessments of this assistance in the victory over the Third Reich and its allies. Regulation issues of returning of equipment and the repayment of loans under the Soviet Union's post-World War II program also requires objective coverage. The research methodology is based on the use of general scientific principles: historicism, scientificity, verification and a systematic approach in the analysis of historical processes under consideration. Such special historical methods as problematic-chronological, comparative-historical, descriptive, historical-systemic proved to be effective, which created the necessary conditions for unprejudiced coverage of the tasks. The scientific novelty of the research is that an attempt was made to comprehensively analyze historiographical narratives to comprehensively develop the theme of the role of Lend-Lease and debt payment under this aid program, which the totalitarian model tried to distort. Researchers tried to analyze the theoretical aspects and provided material on the formation of the Soviet Union's reputation of «invincibility», as well as covered the changing of historical stereotypes. Conclusions.* *The analysis of the historiographical and source base of the research problem showed how contradictory were the fundamental differences in positions and judgments about the role of Lend-Lease for the Soviet Union, which became the springboard from which the liberation of Europe began. The victory was achieved by joint efforts, and therefore it is essential to give a true and objective assessment of the events of that time. In the post-war period onset of a new conflict and the formation of a bipolar world between the USSR and the USA, funds and unused machinery and equipment were not fully returned to the States, as provided for in the aid program due to the Soviet Union's constant bidding and payment disruptions.*

Key words: *World War II, indebtedness, payments, credit, Lend-Lease, supplies to the USSR.*

References:

- Achmiz, K. G.** (2006). Podvig naroda-pobeditelya v Velikoy Otechestvennoy voyne (polemicheskie zametki) [The feat of the victorious people in the Great Patriotic War (polemical notes)]. *Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta*, (3), 45–49. [in Russian].
- Baranovsjka, V. M., & Dakhno, I. I.** (2011). Dejaki aspekty lend-lizu [Some aspects of Lend-Lease]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and state*, 12, 10–14. [in Ukrainian].
- Bighun, I., Butko, S., Vjatrovych, V., Ghalushko, K., Ghorobecj, S., Ghromenko, S. et al.** (2016). *Vijna i mif. Nevidoma Drugha svitova [War and myth. Unknown the Second World War]*. Kharkiv: Knyzhkovyj klub «Klub cimejnogho dozvillja», 272 p. [in Ukrainian].
- Butenina, N. V.** (2004). *Lend-liz: sdelka veka [Lend-Lease: the deal of the century]*. Moskva: GU VShE, 312 p. [in Russian].
- Voznesenskiy, N. A.** (1947). *Voennaya ekonomika SSSR v period Otechestvennoy vojny [The military economy of the USSR during the Patriotic War]*. Moskva: OGIZ – Gospolitizdat, 190 p. [in Russian].
- Gaponov, O. I., Stroeva, N. A.** (2015) *Sovremennye otsenki znacheniya lend-liza v istorii Vtoroy mirovoy vojny [Modern assessments of value of Lend-Lease in the history of World War II]*. *Territoriya nauki – The territory of science*, 4, 7–11. [in Russian].
- Goncharenko, A. V.** (2017). Amerykanska polityka lend-lizu yak forma vijskovo-ekonomichnoyi dopomogy SRSR pid chas Drugoyi svitovoyi vijny [American policy of Lend-Lease as a form of military and economic assistance to the USSR during World War II]. *Sums`ka starovyna – Sumy antiquity*, 51, 77–87. [in Ukrainian].

- Ilinskiy, I. M.** (2010). Eto nasha Pobeda [Это наша Победа. Точка]. *Tochka. Znanie. Ponimanie. Umenie – Knowledge. Understanding. Skill*, 2, 3–14. [in Russian].
- Kostornichenko, V. N.** (2005). Neft v sisteme lend-liza: neftyanoy soyuz SSSR i SShA v gody Vtoroy mirovoy voyny [Oil in the Lend-Lease system: the oil alliance between the USSR and the USA during the World War II]. *Ekonomicheskaya istoriya. Obozrenie – Economic history. Review*, (11), 142–47. [in Russian].
- Lend-liz – ce zbroya peremogy.** (2020) [Lend-Lease is a weapon of victory] URL: <http://sof.mil.gov.ua/news/159-lend-liz-ce-zbroya-peremogi> [in Ukrainian].
- Lichnyy** arkhiv A. N. Yakovleva [Personal archive of A.N. Yakovleva]. Fond A. N. Yakovleva. Sovetsko-amerikanske otnosheniya. 1949–1952. Dokument № 117. Spravka MID SSSR i MVT SSSR po soglasheniyu mezhdru SSSR i SShA ot 15 oktyabrya 1945 g. o rasporyazhenii lend-lizovskimi postavkami, imeyushchimysya v nalichii ili nakhodyashchimysya v protsesse priobreteniya v SShA 7.06.1951. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/72105> [in Russian].
- Mikhaylov, I. Yu.** (2015). Ekonomiko-voennoe sotrudnichestvo SSSR i Zapadnykh derzhav v gody VOV v ramkakh lend-liza [Economic and military cooperation between the USSR and the Western powers during the Great Patriotic War as part of Lend-Lease]. *Konferentsiya «Lomonosov 2015»: tezi* (pp.1–3). Moskva. https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2015/data/7084/uid66547_report.pdf [in Russian].
- Nikolina, I. I., Voznyuk, O. V.** (2020). Obsyagy lizyngovykh postachan Radyanskomu Soyuzu v roky Drugoyi svitovoyi vijny [Level of leasing supplies for Soviet Union during the Second World War]. *Naukovi zapysky Vinnycykogho derzhavnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Mykhajla Kocjubynskogho. Serija. Istorija – Scientific papers of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History.* (32), 74–81. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2020-32-74-81> [in Ukrainian].
- Parkhitko, N. P.** (2015). Pobeda stran antigitlerovskoy koalitsii. Faktor lend-liza [The victory of the countries of the anti-Hitler coalition. Lend-Lease Factor]. *Vestnik Rossiyskogo universiteta druzhby narodov. Seriya: Mezhdunarodnye otnosheniya*, (2), 57–66. [in Russian].
- Pylyavec, R.** (2011). Lend-liz dlya SRSR (1941–1945 rr.): znachennya soyuznyczkoyi dopomogy Radyans`komu Soyuzu dlya zdobuttya spil`noyi peremogy nad Nimechch`noyu i krayinamy OSI [Lend-Lease for the USSR (1941–1945): the importance of allied aid to the Soviet Union for a common victory over Germany and the Axis powers.]. *Ukrayina u Drugij svitovij vijni: dzherela ta interpretaciyi (do 65-richchya Vely`koyi Peremogy): materialy mizhnarodnoyi naukovoyi konferenciyi* (ss. 728–737). Kyiv. [in Ukrainian].
- Primakov, Ye. M.** (2015) Pravda o lend-lize [The truth about Lend-Lease]. *Kontury globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo – Outlines of global transformations: politics, economy, law*, 3, 48–51. [in Russian].
- Ryzhkov, N. I.** (2015) Faktor lend-liza [Lend-Lease Factor]. *Kontury globalnykh transformatsiy: politika, ekonomika, pravo – Outlines of global transformations: politics, economy, law*, 3, 34–47. [in Russian].
- Skil`ky mil`yardiv Rosiya zaplatyla SShA za dopomogu u velykij vitchyznyanij** [How many billions has Russia paid to the United States for aid in the Great Patriotic War]. URL: <https://uamgguru.ru/cikavifakti/6301-skilki-miljardiv-rosija-zaplatila-ssha-za-dopomogu.html> [in Ukrainian].
- Fed`ko, V.** (2018). Za postavky po lend-lizu Rosiya ne rozrahuvalasya i dosi! [Russia has not paid for supplies under the Lend-Lease yet]. *Narodnyj oglydach – People's reviewer.* <https://www.ar25.org/article/za-postavky-po-lend-lizu-rosiya-ne-rozrahuvalasya-i-dosi.html> [in Ukrainian].
- Fradyns`kyj, O. A.** (2013). Lend-liz v SRSR yak forma vijs`kovo-ekonomichnoyi spivpraci krayin-soyuznykiv u II svitovij vijni [Lend-Lease in the USSR as a form of military and economic cooperation of allied countries in World War II]. *Istorija torgivli, podatkov ta myta – History of trade, taxes and duties*, 1(7), 122–131. [in Ukrainian].
- Fradyns`kyj, O. A.** (2018). Lend-liz u SRSR: prodovol`cha komponenta [Lend-Lease in the USSR: food component]. *Istorija torgivli, podatkov ta myta – History of trade, taxes and duties*, 1–2 (17–18), 81–94. DOI <https://doi.org/10.32836/2309-7205-2018-1-2-17-18-7> [in Ukrainian].
- Shulman, Ya.** (2019). Lend-liz – klyuch k pobede soyuznikov vo Vtoroy mirovoy vojne [Lend-Lease is a key to Allied victory in World War II]. *Masterskaya – Workshop.* <https://club.berkovich-zametki.com/?p=44426> [in Russian].
- Yak Ruzvel`t poly`vav Stalina zi shlanga** [How Roosevelt watered Stalin from a hose]. <https://usmg.com.ua/yak-ruzvelt-polyvav-stalina-zi-shlanha/> [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 04.10.2021 р.

Статтю рекомендовано до друку 08.11.2021 р.